PIERRE BAYLE EN DE ROTTERDAMSE ILLUSTRE SCHOOL 1681 – 1693

DOOR HANS BOTS

DE komst van Pierre Bayle naar Rotterdam is onlosmakelijk verbonden met de oprichting van de Illustre School, maar wat nog belangrijker is, dank zij de oprichting van die School die Bayle naar de Maasstad heeft gebracht, breekt er voor Rotterdam een periode aan die ongetwijfeld één der meest belangwekkende is geweest van de culturele en intellectuele geschiedenis van deze stad. Moge Rotterdam tot op de dag van vandaag voor historici uit de gehele wereld worden geassocieerd met de naam van Erasmus, die hier geboren werd, veel meer dan deze grote humanist heeft Pierre Bayle zijn stempel gedrukt op het culturele en intellectuele leven van Rotterdam. Bayles geschriften die hier ter stede werden tot stand gebracht hadden bovendien een uitstraling in heel geletterd Europa. De stedelijke vroedschap kon dit uiteraard nog niet voorzien, toen zij in de nazomer van 1681 het gelukkige besluit nam een zij het ook karig jaargeld toe te kennen aan Pierre Bayle op voorwaarde dat deze laatste zich bereid zou verklaren aan de op te richten Illustre School onderwijs te geven in de geschiedenis en de wijsbegeerte [1]). Een gelukkig besluit met nog gelukkiger gevolgen.

Uiteraard kunnen niet alle activiteiten van Pierre Bayle in de periode dat hij aan de Illustre School verbonden was, hier opnieuw de revue passeren. Het zou trouwens niet eenvoudig zijn na de Baylestudies van mevr. Elisabeth Labrousse en de artikelenbundel verzameld door Paul Dibon, nieuwe elementen uit het leven van deze illustere Fransman boven water te brengen [2]). Ik zal mij dan ook strikt bepalen tot Pierre Bayle in zijn relatie tot de Illustre School, tot Bayles persoonlijke bevindingen over de Illustre School en zijn Rotterdamse broodheren. Daarbij lijkt het me niet zinvol hier opnieuw de discussie op te rakelen omtrent de vraag of het begin van de Illustre School al niet in 1669 moet worden gesitueerd, toen rector Silvius van het Erasmiaans Gymnasium van de magistraat toestemming kreeg publieke lessen te geven, opdat de Rotterdamse jeugd niet al te vroeg 'tot hare excessieve onkosten' de studies hoefden voort te zetten aan universiteiten of academies buiten de

poorten van de stad[3]).

Evenmin kan hier opnieuw lang worden stilgestaan bij de vraag of de oprichtingsgeschiedenis haar meest getrouwe weergave vindt in het verslag van Pierre Des Maizeaux in diens *Vie de Bayle*, dan wel in de *Mémoires inédits et opuscules* van Jean Rou. In beide verslagen staat de Rotterdamse invloedrijke magistraat Adriaen Paets centraal, maar in de ene versie (die van Des Maizeaux) zou Johan van Zoelen, die in Sedan colleges had gevolgd bij Bayle, er bij zijn oom Paets op hebben aangedrongen de oprichting van een Illustre School te bevorderen ten gunste van zijn oud-hoogleraar Pierre Bayle, terwijl volgens de *Mémoires* van Jean Rou het Rou zelf zou zijn geweest die zich tot Paets had gewend, zij het dan ook ten gunste van Pierre Jurieu[4]). Op grond van de onderzoekingen van Elisabeth Labrousse en F. Knetsch lijkt het verslag van Des Maizeaux voorlopig het meest betrouwbare, temeer waar laatstgenoemde zich beroept op een brief van Pierre Bayle die deze op 8 december 1681 aan zijn vader schreef[5]). Pierre Jurieu zou bovendien na zijn aankomst in de Republiek eerst nog enige weken in Den Haag hebben gewoond, twijfelend of hij zijn beroeping als Waals predikant in de Maasstad zou aanvaarden of in zou gaan op het aanbod van een professoraat te Groningen. Pas nadat ook de Rotterdamse magistraat Jurieu begin 1682 een hoogleraarschap had aangeboden aan de dan reeds bestaande Illustre School, waardoor hij zich met het salaris van zijn predikantschap van voldoende inkomsten verzekerd wist, koos hij definitief voor Rotterdam[6]). Aldus blijft de oprichting van de Rotterdamse Illustre School allereerst verweven met de komst van Pierre Bayle.

In tegenstelling tot Jurieu was er voor de filosoof Pierre Bayle in de periode juli tot oktober 1681 weinig meer te kiezen geweest. Hoewel Bayle reeds lange tijd rekening had gehouden met een gedwongen vertrek uit Sedan en pogingen had ondernomen een nieuwe werkkring te vinden in Engeland of de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën, was hij daar nog niet in geslaagd, toen de Academie in juli 1681 ten prooi viel aan de repressieve maatregelen van Lodewijk XIV en definitief werd gesloten[7]). Eenmaal brodeloos geworden kon Bayle nauwelijks meer kieskeurig zijn. En als hij in oktober 1681 de reis naar de Republiek aanvaardt, lijkt het enigszins alsof hij een sprong in het duister doet. Hij heeft dan immers nog geen officiële benoeming als hoogleraar ontvangen, noch kende hij op dat ogenblik de hoogte van de jaarlijkse toelage die hem door de Rotterdamse bestuurderen zou worden verstrekt. Wel was Bayle

realistisch genoeg te beseffen, dat er in Frankrijk zelf voor de Protestanten in elk geval geen toekomst meer was weggelegd. Vanuit dat besef en in de wetenschap in de Republiek hoe dan ook een grote geestelijke vrijheid te vinden, moet hij veel op de koop toe hebben genomen, zoals een slecht klimaat en de duurte van het levensonderhoud. Want schrijft hij niet enige weken voor zijn vertrek aan zijn broer Jacob Bayle dat het Nederlandse klimaat hem wel huiverig maakt, maar dat hij toch heeft moeten besluiten daar naar een nieuwe baan uit te zien. Uiteraard zal hij zich pas noordwaarts kunnen begeven als zijn financiële positie gegarandeerd is, omdat, zo schrijft hij, de Republiek een land is waar het geld als sneeuw voor de zon uit je handen verdwijnt[8]). Ruim drie weken later, op 8 oktober, vertrekt Bayle definitief naar de Republiek[9]), nadat hem slechts het bericht had bereikt dat dank zij de voorspraak van Van Zoelen en Paets de Rotterdamse magistraat erover denkt hem een jaargeld te geven. Zekerheid hierover heeft hij dan echter nog niet, noch is hem, zoals reeds werd opgemerkt, de hoogte van de toelage bekend. Men mag dan ook rustig stellen dat Bayle geen andere keus meer had en dat hij inmiddels bereid was met weinig genoegen te nemen.

Ook al realiseerde Bayle zich dus degelijk toen hij uit Frankrijk vertrok niet het 'beloofde land' te zullen vinden, de gedachte dat hij in de Republiek wederom Jurieu als collega zou krijgen en tal van vrienden zou hervinden die al eerder als ballingen hun vaderland hadden verlaten, moet hem hebben getroost. Op 30 oktober 1681 arriveerde Bayle in de Maasstad[10]). Hoe Bayle de eerste weken in Rotterdam heeft doorgebracht is niet bekend. Ongetwijfeld zal hij gastvrij onthaald zijn door Adriaen Paets en zijn oud-student Johan van Zoelen, die hem ook behulpzaam moet zijn geweest bij het zoeken naar een woonruimte. Zijn eerste pensionadres te Rotterdam bevond zich aan de Gelderse Kade bij M. Ferrand, aan wie hij ongeveer 350 à 400 gulden per jaar aan kost en inwoning moest betalen[11]). Bayle die bij zijn aankomst te Rotterdam te horen had gekregen dat hem een jaargeld van 350 gulden zou worden uitbetaald, moet wel geschrokken zijn van dit hoge pensiongeld. Ook al kon hij dan nog rekenen op wat extra-inkomsten uit het 'collegegeld' dat studenten hem verschuldigd zouden zijn voor het volgen van zijn private lessen, met een dergelijk salaris kon hij toch nauwelijks of niet het hoofd boven water houden. Dit moet zijn beschermheer Paets ook duidelijk geweest zijn, want begin 1682 wordt zijn tractement door de stedelijke magistraat met 200 gulden

verhoogd[12]). Een vetpot was het met die verhoging echter nog niet geworden. Wel kon hij aldus voorlopig op de Gelderse Kade blijven wonen en zal hij reeds de luxe hebben genoten 'à la Françoise' te kunnen eten. Bayle was een echte Fransman en had de grootste moeite met de Nederlandse pot: 'dans une pension a la hollandoise, je souffrirois beaucoup', zo laat hij zijn broer weten[13]).

Behalve met deze materiële en financiële beslommeringen moet in de eerste weken van Bayles verblijf te Rotterdam ook nogal wat tijd zijn heengegaan met het afleggen van kennismakingsbezoeken in de kringen rondom de Waalse Kerk en last but not least met voorbereidende werkzaamheden voor de Illustre School. Want ook al zal er na het principe-besluit van de Vroedschap, dat op 8 september 1681 was genomen, wel niet zo heel veel te regelen zijn geweest, Bayle heeft toch minstens met de stedelijke bestuurderen overleg moeten plegen over datgene wat van hem werd verwacht en zich moeten voorbereiden op zijn intree-rede.

Op vrijdag 5 december 1681 is het dan zover dat Bayle zijn inaugurale rede kan uitspreken, waarschijnlijk in de Sebastiaans-kapel, aan de Lombardstraat, gelegen in de nabijheid van de Erasmiaanse school in de Wijde Broedersteeg[14]). Veel studenten zal Bayle niet onder zijn gehoor hebben gehad; de stoelen of banken zullen daarentegen veeleer bezet zijn geweest door de stedelijke elite, magistraten, lidmaten van de Waalse Kerk en predikanten, het lerarencorps van de Latijnse School en een aantal 'verlichte' Rotterdamse burgers. De oratie is helaas niet bewaard gebleven en evenmin is bekend welke thema door Bayle in deze eerste openbare les aan de orde is gesteld. Waar Bayle de opdracht had gekregen zowel in de geschiedenis als in de wijsbegeerte onderwijs te geven lijkt het niet onaannemelijk dat hij tijdens deze plechtige zitting een historisch onderwerp heeft behandeld, om aldus ook een breder publiek te kunnen bereiken. Bovendien gaf hij zijn eerste les in de wijsbegeerte, zo blijkt uit een brief aan zijn vader, drie dagen later, op 8 december[15]).

Met het uitspreken van deze inaugurale rede was een periode van bijna twaalf jaar aangebroken, waarin Bayle afgezien van een onderbreking wegens ziekte in 1687, regelmatig onderwijs gaf aan de Rotterdamse Illustre School. Schreef Hazewinkel in zijn bijdrage aan de Bayle-bundel van 1959 dat de Franse filosoof in zijn brieven weinig mededelingen doet over het leven in Rotterdam en aan de Illustre School, hij had daar slechts gelijk in voor zover het de brieven betreft die in de eerste editie van de *Oeuvres Diverses (t.IV)*

van 1731 zijn opgenomen[16]). In de tweede editie van de *Oeuvres Diverses* daarentegen, uitgegeven door de jezuïeten in 1737, treft men een supplement aan waarin nog eens 151 brieven zijn opgenomen, te weten: *Lettres de M. Bayle à sa famille*. Van deze brieven verscheen twee jaar later een nieuwe editie in Den Haag onder de titel: *Nouvelles lettres de M.P. Bayle*[17]). Deze brieven nu, die Bayle aan zijn vader, broers en andere verwanten schreef, dragen een veel persoonlijker karakter en de Rotterdamse hoogleraar stort er zo nu en dan zijn hart uit over de goede en slechte ervaringen van het leven. Het zijn dan ook met name deze brieven die enige, zij het dan nog vaak summiere, informatie verschaffen over Bayles ervaringen met zijn nieuwe woonplaats en werkkring.

In de eerste brief[18]) die hij sinds zijn aankomst te Rotterdam aan zijn vader schreef, gaf Bayle reeds een goed idee van wat zijn nieuwe taak zoal omvatte. Wekelijks had Bayle drie hoorcolleges te geven in het auditorium voor een groot aantal toehoorders: twee uur daarvan waren gewijd aan onderwerpen uit de algemene geschiedenis, respectievelijk op woensdag en vrijdag, op maandag werden hoofdstukken uit de wijsbegeerte behandeld. Voor een beperkt aantal studenten, die zulks wensten en daarvoor een minerval, een extracollegegeld, moesten betalen, werden daarenboven bepaalde wijsgerige themata in een viertal wekelijkse private colleges verder uitgediept. Bayle lijkt in de decemberdagen van 1681 vol enthousiasme en optimistisch aan zijn taak te zijn begonnen. Hij is er immers op 8 december nog van overtuigd een zee van tijd te kunnen overhouden voor allerlei publicaties en andere studiebezigheden. Geen wonder, omdat de filosoof zijn situatie moet hebben vergeleken met die in Sedan, welke hem nog vers in het geheugen lag en waar hij maar liefst twintig uur per week onderwijs had gegeven. Bovendien kon hij de collegestof van Sedan nu opnieuw gebruiken, zodat er weinig meer viel voor te bereiden. En de twee historische colleges konden voor iemand die zo belezen was als Bayle inhoudelijk evenmin veel problemen opleveren. Wel besefte hij ook toen reeds dat zijn financiële positie er weinig rooskleurig uitzag, waar er niet op kon worden gerekend dat veel studenten zich zouden inschrijven voor de private lessen, waardoor het jaarinkomen wat hoger kon uitvallen. Rotterdam was nu eenmaal een handelsstad[19]), waar meer kooplieden woonden dan mensen die geinteresseerd waren in wijsgerige of historische vraagstukken. Gaf Bayle aldus zeker een realistisch verslag van zijn eerste ervaringen, hij trad vooralsnog de toekomst hoopvol tegemoet en er was nog geen sprake

van enig pessimisme.

Hoe anders klinkt de brief die Bayle ruim 3½ maand later aan zijn vader schreef[20]). Het lijkt de hoogleraar dan allemaal bitter te zijn tegengevallen, ook al had zijn gezondheid de natte winter van 1681-1682 goed doorstaan, een winter, zo schrijft hij, die de provincie Holland bijna had weggevaagd, toen dit gebied op 26 januari 1682 wegens verschillende dijkdoorbraken bijna geheel onder water was gelopen. Inmiddels was hem duidelijk geworden, dat zijn situatie heel wat slechter was dan in Sedan: '...ma condition est pire qu'à Sedan'. Slechts vijf studenten hadden zich ingeschreven voor de private lessen, zodat zijn inkomsten op die wijze nauwelijks werden aangevuld. Weliswaar had Paets weten te bewerkstelligen dat zijn jaarlijkse toelage nu 500 gulden bedroeg, het leven was in de Maasstad buitensporig duur. Maar vooral zijn onderwijstaak viel hem erg zwaar. De twintig uren in Sedan hadden hem niet zo uitgeput als de drie uren, die hij nu wekelijks moest geven. Want waar zijn publiek kritisch was en ter zake kundig, ja 'quantité d'auditeurs habiles et éclairés' telde, moesten zijn colleges rijkelijk gedocumenteerd zijn en degelijk worden voorbereid. Nam de voorbereiding aldus meer tijd in beslag dan hij had kunnen voorzien, het meest beklaagde hij zich over de onderwijsgewoonten in de Republiek. In tegenstelling tot wat hij in Frankrijk gewend was geweest, waar de collegestof werd gedicteerd met wat nadere uitleg, verwachtte men in zijn nieuwe werkkring dat alles zonder enige aantekening ten gehore werd gebracht[21]). Voor een man van 34 jaar oud, die hierin niet was getraind, zo schrijft hij, leverde het van buiten leren enorme krachtsinspanningen op. Jurieu, die vanaf begin 1682 theologie en kerkgeschiedenis aan de Illustre School onderwees, moet het in ieder geval heel wat makkelijker zijn afgegaan, daar hij zich als predikant hiervoor jarenlang had moeten oefenen. De lessen van laatstgenoemde konden bovendien hoofdzakelijk in het Frans worden gegeven, omdat het publiek tijdens de colleges van Jurieu wel voornamelijk zal hebben bestaan uit oudere geletterde Rotterdammers en lidmaten van de Waalse Kerk, die met de Franse taal geen enkele moeite hadden[22]). Bayle daarentegen doceerde uitsluitend in het Latijn. Zijn cursus was immers ook veel meer bedoeld voor jonge studenten, die na hun opleiding aan de Latijnse School, zich nog enige tijd te Rotterdam zelf verder wilden bekwamen in de Artes, ter voorbereiding op het onderwijs aan een hogere faculteit elders in de Republiek. De filosofiehoogleraar zal er daarom ongetwijfeld naar hebben gestreefd zijn geleerde onderwijs

enigszins in de pas te laten lopen met dat wat aan de verschillende Noordnederlandse artes-faculteiten werd gegeven.

Zo verrichtte Bayle als hoogleraar eigenlijk voorbereidend werk en ging het om een propedeutische cursus. Voor examens konden studenten nu eenmaal in Rotterdam niet terecht, waar Illustre Scholen geen 'jus promovendi' hadden. Wel kan men zich dan afvragen of Bayle geen andere ambities had. Keek hij niet spoedig uit naar een andere post en hoopte hij niet op een hoogleraarsbenoeming aan één van de grote Noordnederlandse universiteiten? Als de gedachte hieraan al even tijdens de eerste maanden van Bayles verblijf te Rotterdam door zijn hoofd heeft gespeeld, dan moet hij zich om andere redenen spoedig bij zijn Rotterdamse situatie hebben neergelegd. Want naar aanleiding van geruchten dat Jurieu Rotterdam zou verlaten en in Leiden als hoogleraar zou worden benoemd, geeft Bayle in oktober 1682 aan zijn broer Jacob duidelijk te kennen dat hij zelf in een dergelijke promotie volstrekt niet is geïnteresseerd: 'I'ay si peu d'ambition que ie ne voudrois pas un poste si eclatant'[23]). Een dergelijke glansrol was voor hem niet weggelegd. Zelfkennis had hem ertoe gebracht liever genoegen te nemen met een bescheiden plaats 'entre la dernière obscurité et l'éclat'. Bovendien had hij een zwakke gezondheid en was zijn karakter wars van iedere intrige. Hij hield van rust, zo liet hij zijn broer weten. Zolang Bayle een bescheiden inkomen gegarandeerd was en hij in het hoognodige kon voorzien was hij gelukkig.

Het aantal studenten was in dit verband dan ook niet onbelangrijk. Dat er zich in de eerste maanden na de komst van Bayle maar weinig studenten inschreven voor de private lessen, was natuurlijk niet zo verontrustend. De school was maar net geopend en had nog geen enkele traditie. Veel ernstiger was het daarentegen dat het aantal studenten en toehoorders na ruim 1½ jaar reeds begon te slinken. De hoogleraar vraagt zich dan ook af[24]) of de geldduivel - le Démon de l'argent - die in de Republiek toch al zo'n invloed kon doen gelden, de jeugd helemaal in zijn macht had gekregen. Enigszins vertwijfeld somt hij nog drie mogelijke oorzaken op: wellicht is het bekoorlijke van de nieuwigheid er al weer af, terwijl het hem ook niet uitgesloten lijkt dat gevoelens van afgunst jegens de twee buitenlandse hoogleraren er sommigen toe hadden gebracht jonge studenten elders heen te sturen, opdat de Illustre School spoedig zou wegkwijnen. Of was het zijn lot dat hem onbarmhartig achtervolgde en hem veroordeelde tot een 'état très-médiocre'?

Drie factoren van ongelijke waarde. Natuurlijk hadden inmiddels

een aantal toehoorders al weer de collegebanken de rug toegekeerd, diegenen namelijk, die vooral uit nieuwsgierigheid eens poolshoogte waren komen nemen of die zich een tijdlang hadden laten drijven door de snobistische behoefte tot de Rotterdamse culturele elite te behoren. Dat afgunst of vrees voor concurrentie een rol hebben gespeeld voor het geringe succes van de Illustre School in deze jaren, komt mij zeer onwaarschijnlijk voor, daar de school niet anders dan als een lokale aangelegenheid werd beschouwd. De derde en laatste mogelijkheid, hoewel misschien wat fatalistisch door Bayle geformuleerd, lijkt echter een nadere beschouwing waard. Is Bayle wel ooit enthousiast geweest voor zijn onderwijstaak? Heeft hij niet veeleer uitgezien naar tijd waarin hij ongehinderd door onderwijsbeslommeringen rustig kon werken in de beslotenheid van zijn studeervertrek? Reeds in maart 1682 schrijft hij aan zijn vader altijd al te hebben uitgezien naar 'un grand loisir pour étudier qui est une chose à quoi i'aspire en vain depuis que ie me connois'[25]). Bayle is dan ook veel meer un 'homme de cabinet', een enigszins teruggetrokken kamergeleerde geweest, wiens onderwijs niet zo inspirerend was, noch zulk een reputatie verwierf dat veel studenten erdoor werden getrokken. Begin januari 1684 kwamen er in ieder geval nog maar steeds vijf studenten op Bayles private lessen, terwijl het aantal toehoorders voor de grote colleges tot acht of negen was gereduceerd [26]). Niet een vol amphitheater, maar veeleer een studeervertrek was voor iemand van zijn temperament en karakter de plaats waar hij zich gelukkig kon voelen.

De in Frankrijk achtergebleven familieleden moeten in hun brieven meerdere malen uiting hebben gegeven aan hun ongerustheid over het lot van hun bloedverwant. Hoewel deze brieven niet bewaard zijn gebleven, blijkt uit de antwoorden van Bayle dat zij hem herhaaldelijk hebben gesuggereerd naar een andere, meer lucratieve, werkkring uit te zien, temeer daar ze telkens moesten constateren dat er vanuit Rotterdam weinig financiële steun viel te verwachten voor de studie van broer Joseph[27]). In deze reacties nu gaf Bayle op meer dan één plaats duidelijk weer waar zijn voorliefde naar uitging, waar zijn prioriteiten lagen. Ook al bezette hij dan wellicht een 'poste d'anéantissement et de ténèbres' en zou hij nooit echt fortuin kunnen maken, een hoogleraarsambt in Leiden trok hem allerminst aan, zo liet hij zijn broer Jacob op 10 april 1684 weten[28]). Hij zou, indien hij zulks echt ambieerde, zelfs op de steun van Paets hebben kunnen rekenen, maar hij voelde zich daartoe nu eenmaal niet aangetrokken. 'La grande machine des actions de l'homme'

weerhield hem. Hij hield zich liever op in de schaduw van het dagelijkse strijdgewoel. Waarom, dat wist hij zelf ook niet. Was het misschien een kwestie van smaak? Zo hield hij niet van honing, maar wel van suiker: 'Voilà deux choses douces', aldus nog steeds dezelfde brief, 'que bien des gens aiment; pour moi je n'en aime qu'une en n'en sais point la cause, on ne dispute point des goûts'. Voorts, zo meende hij, was hij ook niet in staat een belangrijke post in het openbare leven te vervullen. Voor dergelijke functies was het onverstandig candidaten naar hun ideeën, naar hun geschriften te beoordelen: 'On se trompe de juger des gens par leurs livres'. Iemand die boeken had geschreven over politieke vraagstukken was daarom zelf nog geen politicus. De conclusie van deze passage uit de brief is duidelijk: Bayle voelt zich op zijn gemak achter zijn schrijftafel: 'Je ne suis bon que pour le cabinet'.

Maar valt het hoogleraarsambt, ook al moest dat in Leiden worden uitgeoefend, dan niet te combineren met een studieus leven? Voor Bayle was het antwoord op deze vraag negatief. In zijn ogen werd de sfeer aan de universiteiten verziekt door partijschappen en kuiperijen. Afgunst, gevoelens van haat en achterklap vierden er hoogtij. En nog afgezien van dit alles zou zijn onderwijstaak veel zwaarder worden. Hij zou wekelijks vier openbare colleges en dagelijks meerdere private lessen moeten geven, die hij telkens zou moeten voorbereiden aan de hand van nieuw materiaal. En wat te denken van die hinderlijke academische diners die gekenmerkt werden door een overmatig drankgebruik. Hij zou telkens enige dagen ziek zijn. In zo'n situatie zou hij in ieder geval geen ogenblik meer tijd hebben voor zichzelf. Rotterdam was dan ook meer naar zijn maat gesneden en de familie moest zich vooral geen zorgen maken[29]). Dat het Bayle in deze brief van 10 april 1684 ernst was, dat hij niet heeft getracht zijn op het eerste oog vrij armetierige bestaan te Rotterdam voor zijn familie en zichzelf te verdedigen, blijkt een paar weken later.

Begin mei 1684 ontvangt hij een brief van de Staten van Friesland, waarin hem wordt meegedeeld dat de curatoren van de universiteit te Franeker hem 'boven alle anderen hebben gepraefereert' voor de leerstoel in de wijsbegeerte[30]). Heeft Bayle zich ongetwijfeld vereerd gevoeld door het aanbod, de redenen voor zijn definitieve weigering naar Franeker te verhuizen lijken niet fundamenteel te hebben afgeweken van de overwegingen die hij een aantal weken daarvoor aan zijn broer opgaf naar aanleiding van een toen nog volledig fictieve promotie. Bayle liet zich in ieder geval niet

vermurwen, ook niet toen Johannes van der Waeyen, die in Franeker theologie doceerde, zich in een persoonlijk schrijven tot hem richtte[31]), waarin hij de leerstoel zo aantrekkelijk mogelijk trachtte voor te stellen: De Rotterdamse hoogleraar zou zijn salaris zien verdubbelen en rekening gehouden met vakanties en vrije dagen zou hij zich op een jaar nauwelijks vier maanden intensief voor het onderwijs hoeven in te zetten. Bovendien heerste er een sfeer van vriendschap onder de collega's, die zonder nadelige gevolgen het met elkaar oneens konden zijn over wetenschappelijke problemen. Bayle zal deze passage over de Franeker eensgezindheid ongetwijfeld met de nodige scepsis hebben gelezen, ook al gaat hij daar uiteraard in zijn antwoordbrief niet nader op in[32]). Een slechte gezondheid, die hem al jarenlang veel last had bezorgd werd door hem als belangrijkste reden opgegeven om niet op de uitnodiging in te gaan. Zijn physieke gestel had hem immers bepaalde leefgewoonten opgelegd en hij wist dat daar niet van kon worden afgeweken. In plaats van zich helemaal van de studie afzijdig te houden, zoals zijn artsen hem in Frankrijk hadden voorgeschreven, volgde hij hun raadgevingen wel in die zin op dat hij zich niet intensief aan een enkel studieobject vastklampte, maar dat hij, net als de bijen die in bloemrijke bergweiden alles even aantippen, zich de gewoonte had aangemeten uit allerlei geschriften een graantje mee te pikken[33]). Bayles gezondheid heeft zeker te wensen overgelaten, maar deze klachten lijken toch wel erg psychosomatisch. Zijn het niet de ziektesymptomen van iemand die lichamelijk en geestelijk onwel wordt, wanneer hij in een te strak keurslijf wordt gewrongen? De Rotterdamse hoogleraar had vrijheid nodig en daarbij pasten geen tijdrovende academische onderwijsverplichtingen. Hij kon de eervolle benoeming in Franeker niet aanvaarden, omdat hij niet wilde, omdat zijn karakter zich hiertegen verzette.

In een brief aan zijn jongste broer van 8 mei 1684, een maand voordat hij officieel aan de Friezen liet weten in Rotterdam te blijven, werden nog wat bijkomstige redenen voor zijn besluit opgegeven[34]). Friesland had een slecht klimaat, de mensen waren er stuurs en onvriendelijk en niemand was er de Franse taal meester. Bovendien lag Franeker zeer excentrisch ten opzichte van de grote steden, waar het literaire en politieke nieuws dagelijks binnenstroomde. Waarom zou hij dan ook naar zulk een barbaars en ver afgelegen oord verhuizen? Voor een paar honderd gulden salaris meer? Bayle had daar in het voorjaar van 1684 geen oren meer naar. Zijn situatie te Rotterdam had zich immers ook grondig gewijzigd.

Al in 1682 was zijn financiële positie enigszins verlicht toen de echtgenote van Adriaen Paets, Elisabeth van Berckel, hem kort voor haar dood per testament 2000 gulden had vermaakt[35]). Hiermee had de hoogleraar zeker voor de eerste jaren wat meer armslag gekregen. Daarnaast had Bayle onmiddellijk na zijn aankomst te Rotterdam een enorme publicatiedrift aan de dag gelegd en had hij nauwe betrekkingen aangeknoopt met de Rotterdamse uitgever Reinier Leers, die een gedeelte van zijn werk in deze jaren uitgaf en aan wie Bayle verschillende diensten bewees[36]). Hoewel de Nederlandse 'libraires' niet bepaald de reputatie hadden zich door een grote gulheid te onderscheiden, enig financieel soelaas moet de publicistische arbeid hem wel geboden hebben, al was het maar dat hij zich zo nu en dan gratis of minstens goedkoop boeken kon aanschaffen uit Leers' winkel. Tenslotte lijkt de stedelijke vroedschap er begin 1684 in te hebben toegestemd, dat de hoogleraar nog maar twee openbare colleges gaf, zulks met behoud van hetzelfde salaris: 'A présent i'ai mis les choses à n'avoir pas beaucoup de peine; car ie ne fais plus que deux Leçons par semaine, et i'ai preparé la matiere de mes colleges pour bien longtemps'[37]). Wat wilde Bayle nog meer, nu zelfs deze twee colleges geen voorbereiding meer vereisten?

Hoe het ook zij, hij kwam inderdaad steeds dichter bij de situatie, zoals hij die zich idealiter had gewenst. Zijn Rotterdamse werkkring gaf hem steeds meer gelegenheid en vrije tijd om zich aan die dingen te wijden, waaraan hij werkelijk zijn hard had verpand. 'Ik sta op en ga naar bed', zo liet hij zijn broer weten, 'wanneer ik dat zelf wil en behalve op de twee collegedagen ga ik uit of blijf ik thuis naar gelang het me uitkomt. Een hoveling kan mij dit niet nazeggen, die staat op en gaat naar bed, wanneer het zijn meester behaagt![38]).

Zo lijkt Bayle in 1684, ruim twee jaar na zijn vertrek uit Frankrijk, zich geheel met zijn lot als balling in een vreemd land te hebben verzoend. Hij heeft zijn weg gevonden. Rotterdam is in zijn ogen een 'ville belle et florissante', waar hij inmiddels zoveel vrienden en relaties heeft, die goed Frans spreken of zelf uit Frankrijk afkomstig zijn, dat hij soms zelfs vergeet in een vreemd land te wonen[39]). Aan Bayles enthousiasme en optimisme in het voorjaar van 1684 ligt echter nog iets heel anders ten grondslag. In maart van dat jaar was namelijk de eerste aflevering van de *Nouvelles de la République des Lettres* bij Henri Desbordes in Amsterdam van de pers gekomen. De Rotterdamse hoogleraar had de redactie van dit tijdschrift op zich genomen. Voor iemand die zich als een bij zo graag te goed deed aan de honing in de geschriften van allerlei auteurs, was het

journalistieke werk natuurlijk op het lijf geschreven. Bovendien verzekerde het hem niet alleen van een regelmatige toevoer van boeken en een vaste bijverdienste, met dit extra verdiende geld was hij tevens in staat de hoge porto-kosten te bestrijden, die een correspondentie met geleerden uit geheel Europa met zich ging brengen[40]). Een wel heel gelukkige bijkomstigheid bij dit alles was dat Bayle voor al deze werkzaamheden zijn studeerkamer niet hoefde te verlaten. Als 'homme de cabinet' stond hij desalniettemin in epistolair contact met vele belangrijke personen en centra in de Republiek der Letteren.

Het tijdschrift beleefde onmiddellijk een eclatant succes en Bayle die van allerlei correspondenten de meest gunstige reacties ontving[41]) is hier niet ongevoelig voor gebleven. Ongetwijfeld zal het hem in een soort overwinnaarsroes hebben gebracht en het enthousiasme, dat hij in zijn brieven van april 1684 aan de dag legde zal zeker ook in belangrijke mate hieruit zijn voortgekomen. Ofschoon Bayle spoedig daarna wel weer geconfronteerd zal zijn geworden met de beslommeringen van elke dag – zo ontving hij medio mei het overlijdensbericht van zijn jongste broer Joseph, dat zijn eerste vreugde over het welslagen van het tijdschrift wel zal hebben getemperd – en ofschoon hij weldra zou ontdekken dat het redigeren van een periodiek een slopende bezigheid was, zijn reputatie was met de *Nouvelles* voor eens en voor altijd in heel Europa gevestigd. Bayle heeft zich dan ook vanaf deze periode zeker meer journalist en publicist gevoeld dan hoogleraar. Onder zijn taak aan de Illustre School, welke nu op het tweede plan kwam te staan, zal hij wel nimmer meer gebukt zijn gegaan.

Helaas wordt de informatie over Bayles ervaringen in Rotterdam en zijn bemoeienissen met de Illustre School veel schaarser vanaf het moment dat hij goed en wel is gestart met de redactie van de *Nouvelles*. Uit zijn brief van 8 mei 1684 blijkt nog wel, dat hij kort daarvoor is verhuisd naar een ander adres. Dank zij een notarieel protocol kon door Hazewinkel worden vastgesteld dat Bayle inderdaad sinds begin 1684 bij Andries van der Horst woonde, op de Leuvehaven, waar hij met enige kooplieden, onder wie de eerder genoemde Ferrand, in pension was[42]). Daar Bayle in zijn brief van 8 mei schreef dat zijn papieren en boeken nog niet op orde waren gebracht, heeft deze verhuizing waarschijnlijk in april 1684 plaats gevonden. Of heeft hij bij de drukte van het redactionele werk zelfs geen tijd gehad om zijn persoonlijke bezittingen te ordenen. Vast staat dat hij in de jaren dat hij de *Nouvelles* heeft geleid voor niets

anders tijd heeft gehad. Dit kan bijvoorbeeld worden opgemaakt uit de wijze waarop hij Jean Rou in 1686 laat weten weinig of geen tijd te hebben voor een zekere Mr. de Jaucourt, broer van markies De Villarnou, die zich in Rotterdam graag zou bekwamen in de filosofie. Bayle kan hem in zijn eigen pension geen kamer aanbieden, hoewel hij zich wel bereid verklaart, indien Jaucourt elders in Rotterdam onderdak zou vinden, zich zo nu en dan met deze illustre student over wijsgerige onderwerpen te onderhouden[43]). Op elegante wijze maakt Bayle er zich aldus van af!

Slechts éénmaal geeft hij in deze periode wat nauwkeuriger informatie over zijn situatie in Rotterdam. Naar aanleiding van het bericht dat zijn in Genève overleden broer daar veel schulden had achtergelaten, liet hij in oktober 1684 aan Jacob Bayle weten dat hij geen mogelijkheid zag de schuldeisers genoegdoening te schenken[44]). Zijn jaartoelage was nog maar steeds 500 gulden en ook de particuliere lessen werden slechts door zeer weinig studenten bezocht. En dat wat hij met zijn *Nouvelles* verdiende had hij hard nodig om de hoge porto-kosten te betalen van zijn correspondentie met geletterden in het buitenland of de boeken, die zijn boekhandelaar hem in rekening bracht. Voorts merkte hij ook in deze brief weer op, dat het leven te Rotterdam zeer duur was. Zijn pensiongeld was inmiddels tot 450 gulden verhoogd. Zijn broer moest zich dan ook realiseren, dat hij er niet de man naar was fortuin te maken: 'Je n'ay nulle industrie, ni savoir faire pour amasser du bien'. Toch klinken Bayles klachten ditmaal niet erg overtuigend. Ook al heeft hij zeker niet op grote voet kunnen leven en heeft hij eerder een sober en werkzaam bestaan geleid, waarin trouwens nauwelijks tijd zou zijn geweest voor grote uitgaven, miserabel kan zijn situatie in 1684 niet meer genoemd worden. Het is dan ook niet onwaarschijnlijk dat Bayle zijn financiële positie in deze brief wat zwarter heeft willen voorstellen dan feitelijk het geval is geweest, om zich aldus te kunnen onttrekken aan de vereffening van de door zijn broer gemaakte schulden. Dat Henri Desbordes hem de boeken heeft laten betalen, die hij voor de *Nouvelles* recenseerde, klinkt in ieder geval niet erg aannemelijk.

In de lente van 1687 wordt Bayle ziek. Zijn krachten lijken voorlopig uitgeput. Alle werkzaamheden, zowel die aan de Illustre School als voor het tijdschrift moeten op dat ogenblik door de filosoof worden gestaakt. Heeft Bayle dan toch roofbouw op zichzelf gepleegd? Ongetwijfeld was het redigeren van een periodiek een slopende bezigheid en Bayle zal vaak tegen de klok hebben moeten

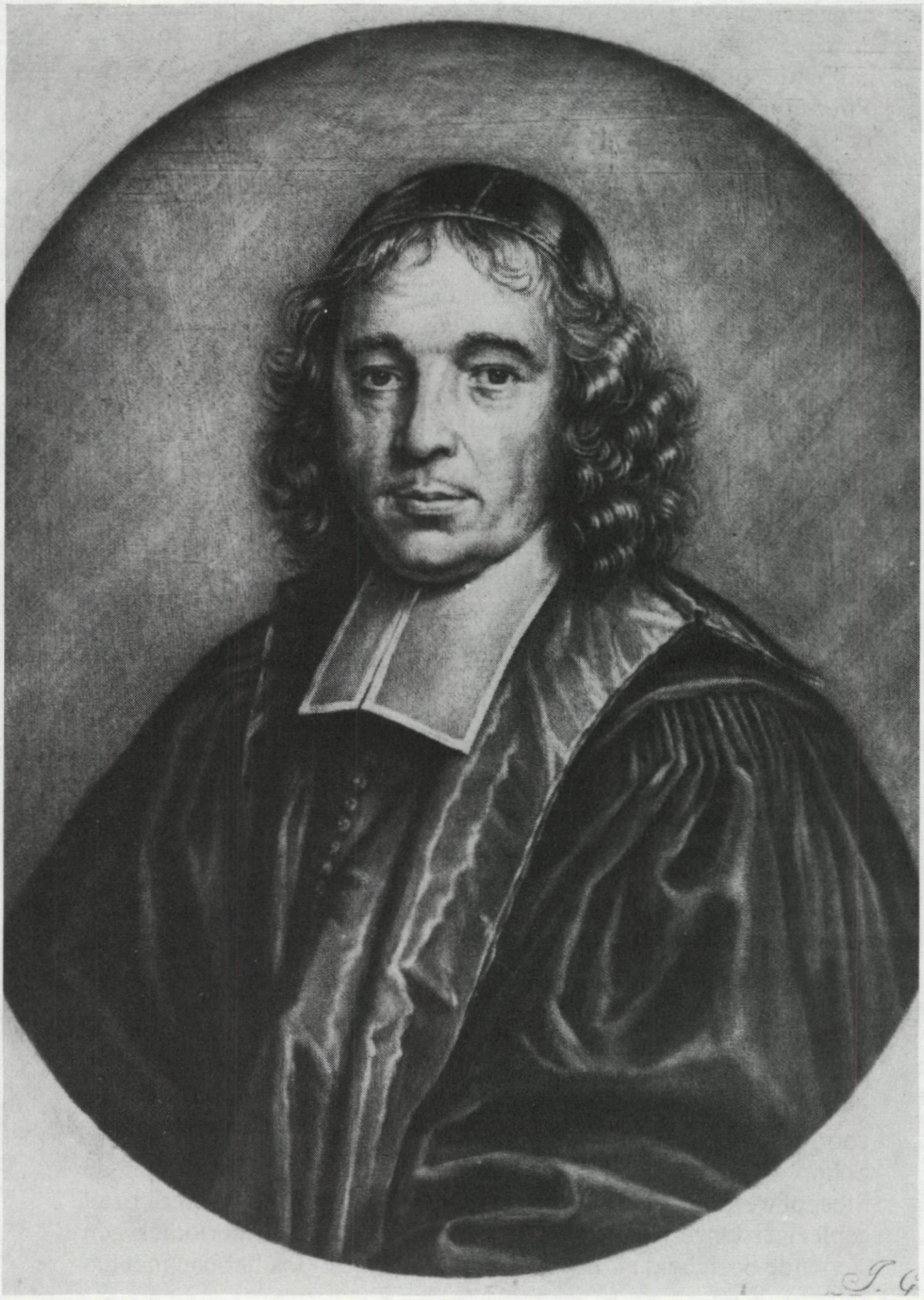

67. Pierre Jurieu; zwartekunst-gravure door J. Gole.

werken. Het onderwijs moge hem dan aanvankelijk zwaar op de schouders hebben gedrukt, spanningen die het redactionele werk met zich bracht zullen op iemand die vanaf zijn jeugd last had van migraineaanvallen geen gunstige uitwerking hebben gehad. Daar kwam nog bij dat Bayle in 1685 door een aantal gevoelige slagen werd opgeschrikt[45]). Na in maart 1685 zijn vader te hebben verloren, moest Bayle drie maanden later vernemen dat zijn broer Jacob, die tot dan toe predikant was geweest in Carla, uit zijn ambt was ontzet en gevangen genomen. Een schokkend bericht, dat nog onverteerbaarder werd, toen hem enige weken later door een van zijn correspondenten onomwonden werd meegedeeld, dat de Franse autoriteiten met de gevangenneming van Jacob Bayle eigenlijk diens broer wilden straffen, wiens geschriften vol heterodoxe ideeën zulk een nefaste invloed hadden. Alle pogingen van de Rotterdamse balling zijn broer uit de gevangenis te krijgen bleven vruchteloos en Bayle moet zich machteloos hebben gevoeld toen hij eind november het bericht ontving, dat Jacob de 12de van die maand aan de gevangenisontberingen was bezweken. Lange tijd om te treuren heeft Bayle zich echter niet gegeven. Reeds in een brief van 26 november 1684 aan zijn neef Naudis zegt hij zijn gevoelens van smart te willen overwinnen, 'je ferai quelques efforts sur ma douleur', en blijkt hij in staat te zijn de tweede helft van dit schrijven met literair nieuws te vullen[46]). Heeft Bayle zich na deze onheilstijdingen dan met nog grotere energie op zijn publicistische werk gestort, om zijn leed gemakkelijker te kunnen vergeten? Het is zeer wel mogelijk, temeer daar zijn in enige pamfletten neergelegde reactie op de Herroeping van het Edict van Nantes veel van zijn tijd ging vergen en hem spoedig in een heftige polemiek bracht met zijn collega-hoogleraar Pierre Jurieu.

Als uitgeweken hugenoten waren Bayle en Jurieu natuurlijk ten nauwste betrokken bij het lot van de Franse calvinisten en ieder van hen zette zich in woord en geschrift daarvoor in[47]). Jurieu had reeds in zijn *Histoire du Calvinisme* (1682) de godsdienstpolitiek van Lodewijk XIV verworpen, omdat die de vernietiging van de zuivere leer inhield; de Herroeping van het Edict van Nantes werd door hem als een grove onrechtmatigheid geïnterpreteerd, daar de vorst eenzijdig een contract schond, dat door zijn voorganger een eeuw eerder in vrijheid met de hugenoten was aangegaan. In zijn *Lettres Pastorales*, die vanaf 1686 verschenen, greep Jurieu terug op de leer der volkssoevereiniteit. Het heil van het volk was voor de vorst de opperste wet. Bayle nu was het fundamenteel met deze visie van zijn

collega oneens. Met name diens volkenrechtelijk denken was hem een doorn in het oog. Hij was ervan overtuigd dat de geschriften van Jurieu Lodewijk XIV en zijn raadgevers nog meer tegen de Franse calvinisten zouden doen innemen. Bayle bleef daarom een absolutistische politiek voorstaan, ook al trachtte hij in zijn geschriften, zoals de *Critique Générale de l'Histoire du Calvinisme* en het *Commentaire Philosophique*, de koning tot een meer verdraagzame politiek te bewegen. De fanatieke wijze waarop Jurieu de calvinisten tot rebellie aanspoorde vervulde hem met afschuw, en als geestverwant van Paets wierp hij zich op als de verdediger van universele tolerantie en vrijheid van geweten. Volgens Knetsch zou Bayle daarbij een verlicht absolutisme hebben gepredikt, 'een regeringsvorm waarin de vorst als een vader over de belangen van al zijn onderdanen waakt'. Het moge duidelijk zijn dat de visies van Bayle en Jurieu wel heel ver uiteen lagen. Een felle discussie kon dan ook natuurlijk niet uitblijven. Dat deze pennestrijd, die aanvankelijk anoniem verliep – Jurieu ontdekte pas veel later dat Bayle de auteur was van de *Critique Générale* –, in hevigheid toenam na de Herroeping van het Edict van Nantes is ook vanzelfsprekend. Wel kan men zich verbazen over de enorme hoeveelheid extra werk die Bayle tijdens deze jaren in het belang van deze polemiek wist te verzetten. Maar na in de eerste maanden van 1687 nog een repliek te hebben geschreven op een aanval van Jurieu naar aanleiding van zijn *Commentaire Philosophique*, was hij in mei 1687 gedwongen alle activiteiten te staken.

Bayle was oververmoeid. Daar kan geen twijfel over bestaan. Maar er was meer aan de hand. Ook het verlies van twee dierbare familieleden, met name de dood van zijn broer Jacob, zal hem onbewust nog parten hebben gespeeld. Elisabeth Labrousse spreekt over een 'maladie de langueur', die hem maandenlang op non-actief stelde[48]). In de geschetste context is een toestand van overspannenheid gepaard gaande met apathie zeker niet uitgesloten. Bovendien zal de polemiek met Jurieu niet alleen vanwege het extra werk, maar ook om andere redenen nadelig zijn geweest voor de gezondheid van Bayle. Want hoeveel aandacht had hij niet getrokken als één der beide protagonisten in het verdeelde hugenootse kamp? Alle schijnwerpers waren op de twee Rotterdamse hoogleraren gericht. Uitgerekend voor iemand die zozeer hunkerde naar geestelijke rust, die liever in de schaduw opereerde van 'la grande machine des actions', moet dit heel wat malaise hebben teweeggebracht.

Ook Bayles ziekte lijkt stof te hebben doen opwaaien. De

'Gazette de Hollande' zou zelfs het bericht hebben moeten tegenspreken dat Bayle definitief aan zijn verschillende activiteiten was bezweken en was overleden. Zulks blijkt uit een brief van Bayle aan zijn neef Naudis die er zich over beklaagd had in lange tijd geen levensteken van de Rotterdamse hoogleraar te hebben ontvangen[49]). Bayle reageert hierop niet zonder sarcasme. Had hij zelf niet veel meer reden tot klagen? Zijn neef had hem toch onmiddellijk, toen hij gehoord had dat zijn bloedverwant nog tot de levenden behoorde, een brief kunnen schrijven en hem zijn vreugde daarover kunnen betuigen. De klachten van Naudis waren dan ook ongegrond. Sinds enige maanden al, zo vervolgt Bayle zijn brief, was hij niet meer in staat wat dan ook te lezen of te schrijven. Het tijdschrift de *Nouvelles* had hij definitief moeten opgeven en sinds vijf maanden wist hij nauwelijks meer wat er aan nieuwe publicaties was verschenen. Zijn ziekte kwam hem ook financieel duur te staan, nu hij helemaal geen extra-inkomsten meer had uit zijn private lessen en redactionele werkzaamheden. De noodzakelijke medische verzorging moest geheel en al bekostigd worden uit zijn toelage van 500 gulden. Zijn neef moest zich er dan ook niet over verwonderen weinig brieven te hebben ontvangen, temeer daar die brieven met weinig nieuws niet gefrankeerd hadden kunnen worden. Voor een 'maigre billet' zou hij dan telkens 20 of 25 sols hebben moeten neertellen.

Ook ditmaal is Bayle niet van overdrijving vrij te pleiten en de zieke hoogleraar heeft zeker over enige spaarcenten moeten beschikken. Van begin augustus tot medio oktober 1687 heeft hij zich zelfs de luxe van een reis kunnen permitteren die hem onder meer naar het geneeskrachtige bronwater van Aken bracht[50]). Van een terugval naar een miserabele positie is dan ook geen sprake en zijn uitspraak: 'Il faut donc ou guerir et changer de poste s'il se peut ou être miserable' kan nauwelijks serieus worden genomen[51]). De Rotterdamse magistraat was Bayle trouwens niet ongenegen en bleef hem zijn toelage betalen. Voor zijn lessen werd hij tijdelijk vervangen door Etienne Chauvin, die als uitgeweken hugenoot extraordinaris predikant was te Rotterdam[52]). In hoeverre Bayle ook anderszins overdreef, of hij werkelijk maanden achtereen zonder lectuur heeft doorgebracht, valt niet vast te stellen. Zeker is dat hij in deze periode van alle ambtelijke en redactionele verplichtingen bevrijd is geweest.

In februari 1688 hervatte Bayle een gedeelte van zijn onderwijstaak. Vanaf die maand gaf hij weer tweemaal in de week zijn

openbare colleges. Pas op 10 mei ontving hij ook weer enige studenten aan huis voor private lessen. Hij heeft zijn krachten dan herwonnen, ook al moest hij zich nog wel in acht nemen[53]). Aanvankelijk zal Bayle daar zeker in geslaagd zijn, want hij had het heel wat rustiger dan vóór zijn ziekte, nu hij niet meer iedere maand een aflevering van de *Nouvelles* hoefde gereed te hebben voor Desbordes in Amsterdam. Sinds oktober 1687 redigeerde Henri Basnage de Beauval immers de *Histoire des Ouvrages des Savans*, welk tijdschrift als een rechtstreekse voortzetting kan worden beschouwd van de *Nouvelles* van Bayle. Deze laatste had zelf in 1687 de Franse advocaat Basnage uitgenodigd zich in de Republiek te vestigen om daar bij Reinier Leers te Rotterdam de *Nouvelles*, zij het ook onder een andere naam, voort te zetten[54]). Bayle stond Basnage weliswaar met raad en daad bij en voerde met name de noodzakelijke correspondentie voor de nieuwe redacteur, maar hij hoefde zelf niet meer het afmattende redactionele monnikenwerk te verrichten. Slechts het meer aangename gedeelte, zoals de selectie van de te recenseren werken en het leggen en bijhouden van literaire contacten bleef voor Bayle over.

Waar de Illustre School al sinds lange tijd weinig tijd meer vergde, kreeg Bayle nu volop de gelegenheid zich voor te bereiden op allerlei publicaties, waaronder de *Dictionaire Historique et Critique* die hem voor altijd onsterfelijk zou maken. Veel tijd zou echter voorlopig nog in beslag worden genomen door zijn reacties op actuele politieke gebeurtenissen en de tegenstellingen met zijn collega Jurieu. De Glorious Revolution en de troonsbestijging van Willem III in Engeland, in wie Jurieu en de zijnen de kampioen zagen van het Europese protestantisme, was een steen des aanstoots voor Bayle, die het absolutisme gewetensvol en met kracht bleef verdedigen. Zijn *Réponse d'un nouveau Converti à la lettre d'un refugié* van 1689 en *l'Avis important aux refugiés sur leur prochain retour en France*, dat in 1690 verscheen, zijn daar overduidelijke bewijzen van. Dit laatste pamflet dat door D. Larroque in manuscript aan Bayle was overhandigd en waarin Bayle veel moet hebben toegevoegd en veranderd, is een rechtstreekse aanval op de stellingen van Jurieu[55]). Een repliek bleef van die zijde dan ook niet uit. Daar het niet mogelijk is alle fasen in het conflict tussen beide opponenten hier opnieuw te analyseren, zullen slechts een paar belangrijke momenten nog even worden genoemd.

In januari 1691 was Jurieu ervan overtuigd geraakt dat Bayle de auteur was van het *Avis important...* Op dat ogenblik laat de

theoloog alle terughoudendheid varen en op felle wijze gaat hij zijn tegenstander dan te lijf in een *Examen d'un libelle*. Zonder Bayle expliciet te noemen, wordt deze afgeschilderd als een vijand en verrader van Willem III en een handlanger van de politiek van Lodewijk XIV[56]). Bayle liet het er niet bij zitten en een paar maanden later verscheen een uitvoerige repliek onder de titel: *La Cabale Chimérique...*, waarin Jurieu fel en persoonlijk werd aangevallen. Een heftige pamflettenoorlog was het gevolg en de theoloog leek daarbij aanvankelijk het onderspit te delven. Het Rotterdamse consistorie, evenals de Synode waar de zaak diverse malen ter sprake werd gebracht, probeerde de partijen te sussen, terwijl de Rotterdamse magistraat die in deze jaren uit staatsgezinde regenten bestond de twee hoogleraren het zwijgen oplegde. Pas toen eind 1692 te Rotterdam de wet werd verzet en Orangistische regenten de macht overnamen, keerde het getij zich tegen Bayle. Jurieu vond bij deze nieuw samengestelde magistraat een gewillig gehoor, daar zij, zoals Labrousse opmerkt, maar al te graag in Bayle, de belangrijkste protégé van de overleden Paets, de staatsgezinde regentenfactie wilden treffen[57]).

Al in zijn brief van 5 maart 1693 maakt Bayle zich zorgen over een mogelijke slechte afloop van het conflict, nu de magistraatsbank veel leden telt, die Jurieu gunstig zijn gezind. 'Par cette machine', zo schrijft Bayle aan zijn neef, hoopt de theoloog erin te zullen slagen dat hij als hoogleraar wordt ontslagen en dat hem de vrijheid zal worden ontnomen in de stad te blijven wonen. Daar zijn tegenstander zich steeds weer ontmaskerd zag, zou hij nu wel zijn heil zoeken in intriges en gekonkel bij dit nieuwe college: 'La voie de l'auctorité, de l'intrigue et de la cabale est la seule ressource contre moi'. Hij moest daarom op alles voorbereid zijn[58]). Bayles bange voorgevoelens waren inderdaad niet ongegrond. Op 30 oktober 1693 besloot de vroedschap Pierre Bayle uit zijn functie te ontslaan. Aan iemand met dergelijke 'gevaerlyke sentimenten' diende de 'permissie om de jeugt in dese stad, soo in particuliere als publijcque lessen te instrueren en het voorsz. tractement van vyff hondert gl. 's jaers' onmiddellijk te worden ontnomen[59]). Officieel werd hem geen opgaaf van redenen verstrekt. Wel had Bayle uit gesprekken met zijn Rotterdamse relaties begrepen, dat in de laatste fase vóór zijn ontslag niet Jurieu de doorslag had gegeven, maar dat Nederlandse predikanten hun klachten over de filosoof bij de magistraat hadden gedeponeerd. Dezen hadden zich met name gestoord aan bepaalde stellingen uit Bayles *Pensées diverses sur la comète*, dat reeds in

1682 was verschenen en een herdruk had gekend. Geen wonder dat Bayle zich hierover verbaasde. In een lange brief aan Vincent Minutoli zette hij uiteen op welke laakbare wijze hij was veroordeeld, zonder dat hij zelfs maar één enkele keer in de gelegenheid was gesteld zich voor zijn vermeende heterodoxe ideeën te verweren [60]). Zelfs in de Rooms-Katholieke Kerk kwamen dergelijke methoden niet voor. Daar kon men zich tenminste nog verdedigen. In hoeverre Jurieu's beschuldigingen dat Bayle deel zou hebben uitgemaakt van een complot tegen Willem III, een rol hebben gespeeld bij de overwegingen die tot het ontslag hebben geleid, valt niet te achterhalen, De beschuldigingen waren in ieder geval uit de lucht gegrepen.

Het vroedschapsbesluit moge Bayle even hebben geschokt, lange tijd heeft het hem zeker niet ontmoedigd. Reeds veertien dagen later laat hij Jacques Du Rondel, zijn oud-collega uit Sedan, weten zich weinig zorgen te maken voor de toekomst. Sinds hem de titel van filosoof was ontnomen, voelde hij zich meer dan ooit filosoof[61]). Waar de magistraat hem niet had verboden in Rotterdam te blijven wonen, moet Bayle, die daar even rekening mee had gehouden, ook enigszins opgelucht zijn geweest. Nu kon hij zich immers geheel en al wijden aan zijn levenswerk de *Dictionaire Historique et Critique*, waarvoor zijn aanwezigheid te Rotterdam in de nabijheid van zijn vriend en uitgever Leers zeer gewenst was. Deze laatste had hem immers van een toelage verzekerd, zodat hij verder niet meer afhankelijk was van de Rotterdamse bestuurderen. Bovendien had hij toch nooit veel genoegen geschept in zijn taak aan de Illustre School. Bayle zelf drukt het kernachtig uit in een brief aan dezelfde correspondent van ruim twee weken later: 'Enfin je trouve si peu de ragout à enseigner de jeunes gens et tant de douceur à vivre, sibi et Musis, sans dépendance de curateurs et de collegues que je me soucie peu d'endosser jamais le harnois ni en Academie, ni en Ecole Illustre'[62]). Bayle zou inderdaad nooit meer onderwijs hoeven te geven om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien.

Met het ontslag van Bayle was niet alleen een belangrijke periode uit zijn leven, maar evenzeer uit de geschiedenis van de Illustre School afgesloten. Gedurende meer dan een decennium had de Franse wijsgeer het filosofie- en geschiedenisprogramma in Rotterdam verzorgd. Dat Bayle zich niet erg heeft ingespannen voor zijn onderwijs kwam reeds ter sprake; onbeantwoord bleef echter de vraag wat de inhoud van zijn lesprogramma was. Dank zij het vierde deel van de in 1731 gepubliceerde *Oeuvres Diverses*, waarin zijn

filosofiecursus is opgenomen, is het mogelijk zich daarvan een beeld te vormen, ook al blijft het onbekend in hoeverre Bayle tijdens de colleges van zijn dictaten is afgeweken en deze heeft verlevendigd, en welke themata tijdens zijn private lessen nader zijn geanalyseerd. Op grond van deze uitgegeven cursus kwam Cornelia Surrurier, evenals Elisabeth Labrousse, tot een vrij negatief oordeel [63]). Bayle onderscheidde zich nauwelijks van willekeurig welke andere filosofiehoogleraar uit deze periode en hij hield zich over het algemeen aan een weinig gewaagd cartesiaans standpunt, met hier en daar nog aristotelische reminiscenties. Wat Bayle tijdens zijn historische colleges heeft behandeld, valt helaas niet meer te achterhalen. Waarschijnlijk zal een groot gedeelte van de tijd zijn gevuld met onderwerpen uit de Griekse en Romeinse geschiedenis. De mogelijkheid dat de hoogleraar zo nu en dan ook moderne en actuele onderwerpen aan de orde heeft gesteld, mag daarbij niet worden uitgesloten[64]). Een grote oorspronkelijkheid zal hij evenwel bij dit geschiedenisonderwijs niet aan de dag hebben gelegd, daar het anders zeker meer belangstelling zou hebben getrokken.

Ook door zijn tijdgenoten werd Bayle om zijn onderwijs slechts matig gewaardeerd. Zulks kan worden opgemaakt uit een brief van Jacques Basnage aan de Parijse Parlementsraad Mathieu Marais, die betrokken is geweest bij de publicatie van Bayles schriftelijke nalatenschap[65]). Basnage is in deze brief van mening dat niet alle Bayle-manuscripten zich voor publicatie leenden, omdat ze geen eer zouden bewijzen aan de nagedachtenis van degene die ze had nagelaten. De filosofiecolleges evenals de geschiedeniscursus worden dan met name door de briefschrijver genoemd. Beide dictaten waren slechts voor scholieren, 'pour des Ecoliers', bedoeld geweest. 'Il me semble qu'on doit peser dans l'impression des Oeuvres Posthumes la réputation de ceux qui les ont composées'. Juist wanneer de reputatie van een auteur groot is, moet men geen geschriften uitgeven die middelmatig zijn of die onderdoen voor datgene wat de schrijver zelf tijdens zijn leven het licht heeft doen zien, 'Par un excès d'amour' zou men hem dan immers onrecht doen.

Basnages brief aan Marais toont ook aan dat Bayle al tijdens zijn leven grote vermaardheid genoot. Hij had met zijn kritische geest en oorspronkelijke visies licht gebracht, dat tot ver in de 18de eeuw zou schijnen. Een gedeelte van zijn geschriften heeft hem zelfs onsterfelijk gemaakt. Zijn naam heeft zeker glans gegeven aan de geschiedenis van de Illustre School, maar of hij (ook) inhoudelijk veel heeft bijgedragen tot haar bloei valt te betwijfelen.

NOTEN

1) De geschiedenis van de Illustre School werd voor het eerst beschreven door J.B. Kan, 'De Illustre School te Rotterdam', in: *Rotterdamsch Jaarboekje* I (1888), pp. 1-96. Voor de uitwendige geschiedenis en enige vroedschapsresoluties werd dankbaar gebruik gemaakt van deze studie.

2) Elisabeth Labrousse, *Pierre Bayle*, t. I: Du Pays de Foix à la cité d'Erasme, La Haye 1963 (hierna geciteerd als Labrousse, I); Pierre Bayle, t. II: Hétérodoxie et Rigorisme, La Haye 1964 (hierna geciteerd als Labrousse, II). P. Dibon (ed.), *Pierre Bayle. Le Philosophe de Rotterdam*, Amsterdam/Parijs 1959 (hierna geciteerd als P. Dibon, Bayle).

3) Zie N. van der Blom, 'Van een glas en een vers of Joannes Sylvius en de Illustre School', in: *Rotterdams Jaarboekje*, 8ste reeks IV (1976), p. 230.

4) Zie H.C. Hazewinkel, 'Pierre Bayle à Rotterdam', in: P. Dibon, Bayle, pp. 20-24.

5) Labrousse, I, p.166; F.R.J. Knetsch, *Pierre Jurieu. Theoloog en Politikus der refuge*, Kampen 1967, p. 134 (hierna geciteerd als Knetsch).

6) Knetsch, p.135.

7) Labrousse, I, pp.164-166.

8) P. Bayle, *Oeuvres Diverses*, (Trévoux) 1737 (sec. éd.), t. I B, p.127 (nadien geciteerd als O.D., I²): brief van P. Bayle à son frère: 'Quoique le climat de Hollande me fasse peur pour ma santé, il faut pourtant se resoudre à y chercher quelque chose: (. . .) mais je ne crus pas que je dusse partir sur cela [vage toezeggingen] (. . .) moi qui n'ai pas la finance nécessaire pour m'entretenir en attendant qu'il se présente quelque chose, dans un païs où tout est cher prodigieusement et où l'argent fond entre les mains d'une maniere inexprimable'.

9) O.D., I², brief aan zijn vader van 8 december 1681, p.129.

10) *Ibidem*.

11) Cf. H.C. Hazewinkel, *l.c.*, p.26; O.D., I², brieven van 8 december 1681 en 26 maart 1682, pp.129-131.

12) J.B. Kan, *l.c.*, pp.10-11.

13) O.D., I², brief aan zijn broer van 10 april 1684, p.147.

14) Cf. N. van der Blom, *l.c.*, pp.238-239 (noot 9) en H.C. Hazewinkel, *l.c.*, p.25.

15) O.D., I², 8 december 1681, p.129.

16) H.C. Hazewinkel, *l.c.*, p.26: 'Dans sa correspondance Bayle est assez avare de confidences sur la ville où il passa les vingt-cinq dernières années de sa vie'. De eerste editie van de *Oeuvres Diverses*, t. IV, verscheen te 's-Gravenhage (bij P. Husson, J. Swart, H. Scheurleer, J. van Duren, C. Le Vier en F. Boucquet) en te Rotterdam (bij T. Johnson) in 1731.

17) Zie voor deze verschillende edities, Elisabeth Labrousse, *Inventaire de la Correspondance de Pierre Bayle*, Paris 1961, Introduction, pp.22-29.

18) O.D., I², 8 december 1681, pp.129-130. Een copie van deze familiebrieven bevindt zich te Parijs, Bibliothèque Nationale, Manuscrit Fonds français 12771, terwijl de originelen zich bevinden in de V.S., Columbia University. Daar de editie van 1737 de brieven op een aantal plaatsen inkort en onjuist weergeeft, werden door mij ook de Parijse copieën geconsulteerd. Voor dit opstel werd echter zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de gedrukte versie; slechts voor een paar brieven zal ook naar het

manuscript worden verwezen. Cf. ook Elis. Labrousse, *Inventaire*, *o.c.*, pp.22 e.v.

19) O.D., I², p.130: '... Rotterdam est une ville tellement devouée au commerce qu'il n'y a presque que des marchands, et outre cela tout y est d'une cherté prodigieuse'.

20) *Ibidem*, pp.130-131 (brief van 26 maart 1682).

21) Vergelijk ook de brief aan zijn broer van 3 oktober 1682 (O.D., I², p.134): 'Les professeurs de ce païs-ci ne dictent point de cours en public, ainsi leurs leçons ne sont pas comme celles de Genève et des Academies de France; il faut ou les lire ce qui est bas, ou les reciter de memoire ce qui est penible. Il y a des professeurs qui lisent, mais il n'y en a gueres en philosophie qui le fassent'.

22) Cf. Knetsch, pp.137-138.

23) O.D., I², p.134 (3 oktober 1682): '... je me connois, je ne suis fait que pour un état moïen entre la derniere obscurité et l'éclat, et j'acquererai toujours plus d'approbation dans un petit théatre que dans un grand. C'est le tour de mon esprit, le peu d'opinion que j'ai de mes forces, l'aversion pour l'intrigue, une santé peu affermie, un peu trop d'amour pour le repos qui sont cause de ce que je viens de vous dire'.

24) O.D., I², p. 138 (brief van 13 juli 1683 aan zijn broer Jacob): '... car je vous dirai que nos Auditeurs et nos Disciples diminuent tous les jours, soit que le Démon de l'argent qui regne en ce païs, ait poussé toute la jeunesse vers le commerce, soit que la grace de la nouveauté nous manquant, on ne soit plus tenté d'aucune curiosité, soit que les gens du païs frappés d'envie contre des étrangers détournent les jeunes gens de notre discipline, afin de faire tomber l'école illustre de Rotterdam, soit que notre étoile nous ait cloués sans rémission, ni changement à un état très-médiocre'.

25) O.D., I², p.131 (26 maart 1682).

26) Paris, Bibl. Nat., Ms. fonds français 12771, f.244r: 'comme toutes mes leçons se font en latin, vous jugez bien que je n'ay pas beaucoup d'auditeurs: cela se reduit à présent à 8 ou 9. Dans mes colleges, c'est à dire dans les leçons particulieres qui sont les seules dont on tire quelque petit revenu, je n'ay a present que cinq auditeurs'. In deze brief van 9 januari 1684 aan broer Joseph worden interessante details verstrekt over het onderwijs van Jurieu aan de Illustre School: 'Il [Jurieu] fait trois leçons en quinze jours; deux lors qu'il ne preche pas sur semaine, et une lors qu'il preche; d'abord il faisoit deux leçons en latin tous les quinze jours, une chaque Jeudy sur un lieu commun de Theologie, et il prit au commencement *de Trinitate*, et une en François sur l'histoire Ecclesiastique le mardy de la semaine dans laquelle il ne prechoit pas, mais comme il vit qu'il avoit plus d'Auditeurs en françois qu'en latin, il changea l'ordre, et il ne fait plus qu'une leçon latine en quinze jours le Jeudy de la semaine qu'il ne preche pas sur quelque matiere curieuse, sur l'Idolatrie des peuples voisins de la Iudée, et deux en François, l'une sur l'histoire Ecclesiastique, comme auparavant, l'autre sur un lieu commun de Theologie. Comme il y a icy beaucoup de Jeunes Marchands françois, et plusieurs bourgeois de la ville qui quoi que naturels du païs entendent le François, il y a raisonnablement d'Auditeurs aux leçons françoises, mais en recompense il en va si peu aux latines que c'est une pitié; tous les proposans qui ont été icy depuis que nous y sommes, se reduisent à un neveu Mr le Blanc, professeur en theologie à Sedan qui s'appelloit Beaulieu quoi qu'il ne mit dans ses theses que le nom de la famille qui est le

Blanc qui a été logé environ un an chez Mr Jurieu, comme le bon ami de la Famille, et a deux proposans françois qui sont encore icy. Le neveu de Mr de Beaulieu qui a été mon Ecolier est à Leyde depuis quatre ou cinq mois; les deux autres dont l'un n'est arrivé que depuis deux mois, vont les après soupées chez Mr Jurieu qui est un tems qu'il ne donne pas à l'Etude et discourent avec lui sur des passages; c'est tout ce que Mr Jurieu fait pour eux; comme ils sont si peu, il ne veut pas se detourner en leur faveur de ses travaux; il s'est jetté sur la composition des livres François et s'en fait un divertissement continuel; ...'. (f.243v-244r).

27) Joseph Bayle (1656-1684), jongste broer van Bayle. Studeerde vanaf juni 1682 te Genève, waar hij tot december 1683 verbleef. Hij vertrekt dan als gouverneur van twee jonge edellieden naar Parijs. In die stad zal hij na een korte ziekte sterven op 9 mei 1684. Cf. Labrousse, I, pp.186-188.

28) O.D., I², p.146.

29) *Ibidem*, p.147 en Paris, Bibl. Nat., Ms. fonds français 12771, f.250v: 'Ce que je viens de vous dire vous fait connoître que non seulement je ne songe pas à me mettre dans une Cour, mais que je ne songe pas même à une Profession d'Academie. Ne vous en allarmez point, si vous m'aimez, comme j'en suis assuré, il vous suffira de savoir que mon état quel qu'il puisse être est le moins incommode à mon sens, que tous ceux que vous pourriez souhaiter pour moi'.

30) Cf. Elis. Labrousse, 'Documents relatifs à l'offre d'une chaire de philosophie à Bayle à l'université de Franeker au printemps de 1684', in: P. Dibon, Bayle, pp.219-237. Hier betreft het de brief van 21 april 1684 (p.222).

31) *Ibidem*, pp.226-227 (brief van 13 mei 1683).

32) *Idem*, pp.228-231 (brief van 25 mei 1683).

33) *Idem*, p.229. 'Hactenus eorum medicorum consilium inhaesi, ut eidem studio non pertinaciter incumberem, sed versatilem ut sic loquar legendi modum sectarer floriferis ut apes in saltibus omnia libant sic decerpens quaedam ex variis auctoribus'.

34) O.D., I², p.150.

35) Cf. H.C. Hazewinkel, *l.c.*, p.22.

36) Cf. Labrousse, I, p.184 en H. Bots, 'Reinier Leers, een internationaal georienteerde libraire te Rotterdam', in *Documentatieblad Werkgroep 18e Eeuw* (1982).

37) O.D., I², p.147.

38) *Ibidem*: 'Je me lève et je me couche quand je veux; je sors si je veux et je ne sors point si je ne veux pas, excepté les deux jours de leçons. Un courtisan n'en peut pas dire autant; il dort et il se lève quand il plaît à son maître...'.

39) O.D. I², p.149.

40) Cf. Labrousse, I, p.190.

41) Cf. Elisabeth Labrousse, 'Les coulisses du Journal de Bayle', in: P. Dibon, Bayle, pp.102-106.

42) Cf. H.C. Hazewinkel, *l.c.*, p.26.

43) O.D., IV, p.622 (brief van 19 april 1686).

44) O.D., I², p.153 (brief van 2 oktober 1684).

45) Cf. Labrousse, I, pp.198-199, waar verslag wordt gedaan van de dood van vader Jean en broer Jacob Bayle.

46) O.D., I², p.156.

47) Zie voor deze kwestie Labrousse, I, pp.201 e.v.; Knetsch, pp.273-274, en *passim*, en H. Nellen, 'Controverses binnen de Refuge: Bayle, Jurieu en Basnage', in: H. Bots (ed.), *H. Basnage de Beauval en de Histoire des Ouvrages des Savans 1687-1709*, Amsterdam 1976, t. I, pp.180 e.v.

48) Labrousse, I p.215.

49) O.D., I², p.156 (brief van 27 juni 1687); zie ook Paris, Bibl. Nat., Ms. fonds français 12771, f.265r: 'ma maladie m'a coutté terriblement, et ie suis obligé encore de me traitter d'une maniere qui absorbe ma petite pension de 500 francs. Je ne gagne plus rien en Leçons particulieres, ni en composition de nouvelles; il faut donc ou guerir et changer de poste s'il se peut ou etre miserable' (deze passage ontbreekt in de gedrukte versie).

50) Cf. Labrousse, I, p.184.

51) Zie *supra* noot 49.

52) Cf. Labrousse, I. p.215.

53) Zulks blijkt uit zijn brief van 20 mei 1688 aan zijn neef (O.D., I², p.157).

54) Cf. A. Schuurman, 'Henri Basnage de Beauval en de Histoire des Ouvrages des Savans 1687-1709', in: H. Bots (ed.), *o.c.*, pp.9-11.

55) Zie *supra* noot 47.

56) Knetsch, pp.315-316 en Labrousse, I, pp.225-226).

57) Labrousse, I, pp.229-230.

58) O.D., I², p.166.

59) J.B. Kan, *l.c.*, p.22.

60) O.D., IV, pp.697-699 (brief van 5 november 1693); zie ook zijn brief aan zijn neef van 28 december 1693 in O.D., I², pp.170-171.

61) O.D., IV, p.700 (brief van 13 november 1693): 'Au reste j'ai été philosphe plus que jamais lorsqu'on m'en a ôté le titre'.

62) O.D., IV, p.701 (brief van 4 december 1693).

63) Labrousse, II, pp.142-143 en C. Serrurier, *Pierre Bayle en Hollande*, Lausanne 1912, pp.40-41.

64) Cf. Labrousse, I, p.178.

65) Paris, Bibliothèque Nationale, Ms. fonds français 25669, ff.168-169 (brief van 21 oktober 1709).